

DEL ROMANTICISME AL NOUCENTISME

ELS GRANS MESTRES DE
LA FILOGIA CATALANA I
LA FILOGIA CLÀSSICA A
LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

AULA CARLES RIBA

A cura de

JORDI MALÉ

ROSA CABRÉ

MONTSERRAT JUFRESA

Publicacions i Edicions

U
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Barcelona 2004

Antoni Rubió i Lluch: la literatura catalana a la universitat

Jordi Malé

No és fins a mitjan segle XIX que es pot començar a parlar de la literatura com a disciplina d'ensenyament universitari. Durant la primera meitat del Vuit-cents la formació literària dels joves tenia lloc, essencialment, a les escoles, per mitjà de l'ensenyança de les «humanitats», això és, de classes de retòrica i poètica (a banda de les de llengües clàssiques), i amb alguna escadussera assignatura de caràcter literari ja als posteriors estudis de batxillerat, com ara la de «Literatura i Història».¹

Pot servir per il·lustrar la mena d'ensenyament literari que aleshores es donava l'inici de l'*Arte poética fácil* de Joan Francesc de Masdéu, obra de l'any 1801, subtitulada *Diálogos familiares, en que se enseña la poesía a cualquiera de mediano talento de cualquier sexo y edad*: «La afición de los hombres a la poesía puede casi llamarse general, porque, fuera de algunas almas insensatas, todos se deleytan con la dulzura y armonía del verso, por más que no sepan en qué consiste. (...) Dense las reglas con buen orden, con estilo fácil, con palabras que todos entiendan, y en poco tiempo los que no saben qué cosa es poesía se formarán poetas. He aquí el objeto y el fin de mis Diálogos, dirigidos a enseñar la poética con facilidad.»²

D'aquestes paraules es desprèn que la formació literària, al començament del segle XIX, era, fonamentalment, *retòrica i preceptiva*, i consistia en l'ensenyament d'un seguit de regles i preceptes retòrics (figures, formes i gèneres, normes, etc.), amb els quals es barrejava, a més, un cert dogmatisme estètic, palès en nocions com ara «la bellesa», «l'harmonia», etc. Aquesta formació, d'altra banda, prenia com a punt de referència l'exemplaritat dels «grans autors», predominantment els clàssics grecollatins, i propugnava la *imitació* dels seus textos, considerats modèlics.

Aquest segon component de la formació literària del Vuit-cents, el de la imitació dels clàssics, permet d'entendre per què el pare Masdéu escrivia que mitjançant l'aprenentatge de les regles «se formarán poetas»: en darrer terme, es considerava

1. Cf. Manuel Jorba, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*. Barcelona: Curial, 1984, ps. 16-29.

2. Juan Francisco de Masdeu, *Arte poética fácil. Diálogos familiares, en que se enseña la poesía a cualquiera de mediano talento de cualquier sexo y edad*. Valencia. En la oficina de Burguete. Año de MDCCCI (els subratllats són meus; he regularitzat l'accentuació i la puntuació del text per fer-lo més llegidor).

que l'estudi literari havia de prolongar-se, naturalment, en l'aprenentatge de l'art d'escriure, i d'escriure literatura. No altrament s'esdevenia contemporàniament a França, on —com recordava Gérard Genette— les proves i els exàmens literaris consistien, no pas en comentaris, sinó en *imitacions*, és a dir, en exercicis pràctics de literatura, com ara la composició de poemes i discursos en llatí³ —i aquí val la pena recordar que a Milà i Fontanals se li va encarregar, el curs de 1832 (quan tenia catorze anys), l'oració llatina amb què s'acostumava a posar terme el segon període de l'ensenyança.⁴ Genette afegeix, com a exemple, que les *Oeuvres de jeunesse* de Flaubert inclouen sis narracions, que corresponen a cinc contes o relats històrics i un retrat de Lord Byron compostos al quart curs dels seus estudis.⁵

En terres catalanes, els records de Gaziel (Agustí Calvet) dels estudis de batxillerat que cursà al pensionat dels Jesuïtes de Barcelona (al carrer de Casp) entre 1897 i 1902 dóna una idea de l'aplicació, i de la incidència en els alumnes (si més no, en alguns), de les dues facetes, la preceptiva i la pràctica, de l'ensenyament de la disciplina anomenada «Retòrica y poética». Per una banda, explica el periodista, «les lliçons convencionals de la Retòrica i els principis emmesteïts de la Preceptiva, ens els feia aprendre [el P. Esteve Moreu] el just perquè aprovéssim el curs, com una medecina tan sols digestiva»; per l'altra, «ens feia fer també exercicis de vers i prosa, i jo sempre els guanyava o picava molt alt». I Gaziel posa l'exemple de com aleshores, el 1900, amb tretze anys, sota l'impacte de la guerra dels Bòers, i amb el cap «ple d'estrofes de la *Jerusalem alliberada*, *Els Lusíades* i *L'Araucana*», per influència del seu mestre es va llançar a escriure un poema èpic, en octaves reials, que començava amb una invocació:

Oh, sacra Musa! Tú que en blanco velo
te encubres y descansas en las mentes;
que desde tu morada, el mismo cielo,
infundes tu saber a tantas gentes:
inspirame a cantar el triste duelo
que el estrago y la guerra pestilentes
causan, cuando atropellan el decoro,
por la mala e insaciable sed del oro.⁶

La formació retòrica i literària rebuda a l'escola va despertar a Gaziel la vocació d'escriptor —per a la qual, sortosament, no trigaria a canviar de gènere i de llengua, i amb quinze anys ja guanyava un petit premi de «novel·letes catalanes».⁷

3. Gérard Genette, «Rhétorique et enseignement», dins *Figures II*. París: Seuil, 1969, p. 26: «Jusqu'à la fin du siècle (1880) les épreuves littéraires aux compositions, aux examens, au Concours général, furent des poèmes et des discours latins, c'est-à-dire, non des commentaires, mais des imitations: des exercices pratiques de littérature».

4. Cf. Antoni Rubió i Lluch, *op. cit.*, p. 17.

5. «six "narrations" (cinq contes ou nouvelles historiques et un portrait de Byron) qui sont des devoirs composés en Quatrième (1835-1836)» (*ibid.*).

6. Gaziel [Agustí Calvet], *Tots els camins duen a Roma. Història d'un destí 1893-1914*, dins *Obres Completes (Obra catalana)*, a cura de Tomàs Tebé. Barcelona: Selecta, 1970, ps. 495-496.

7. *Id.*, p. 541.

Aquest model *retoricopreceptiu* d'educació literària que s'aplicava des d'almenys els inicis del Vuit-cents a les escoles espanyoles, i que arribarà a mantenir una certa vigència fins al tombant del segle XX, va començar a perdre la seva hegemonia absoluta a mitjan dècada dels 40 del segle XIX. L'aleshores director d'Instrucció Pública, Antonio Gil de Zárate, publicarà el 1844 un *Manual de literatura* per al batxillerat que serà implantat pel ministre Pedro José Pidal com a llibre de text (juntament amb d'altres manuals, com els d'Heramosilla, de Sánchez Barbero i de Hugh Blair) per a l'ensenyament de retòrica i poètica, i també per a l'assignatura «Literatura general y particular de España».⁸ La rellevància del manual de Gil de Zárate es troba en el fet que la seva segona part consisteix en un *Resumen histórico de la literatura española*; un resum concebut bàsicament com a complement i il·lustració de la part de preceptiva, però que introduïa la història literària dins l'ensenyament de la literatura.

Aquesta novetat és un dels factors que van impulsar un canvi decisiu en l'educació literària a mitjan segle XIX: el de la transició de la *retòrica* cap a la *història literària*. El factor determinant d'aquest canvi serà la reforma espanyola dels ensenyaments mitjà i superior de 1845 (l'anomenat Pla Pidal). Una reforma a la qual van contribuir causes diverses: des del progressiu desplaçament de les llengües clàssiques com a base de l'ensenyament humanístic, passant pel gran desenvolupament dels estudis històrics en aquella època, fins a la reforma dels sistemes educatius d'acord amb la nova classe burgesa que s'anava formant. El creixement dels idearis nacionalistes arreu d'Europa, d'altra banda, afavorí també l'increment de la presència de la història literària en les aules, molt sovint vista com la plasmació de les essències nacionals dels pobles.⁹

Segons el nou Pla Pidal dels ensenyaments mitjà i superior, el batxillerat va passar a tenir dos cicles: un d'elemental, de cinc anys, amb què s'obtenia el grau de batxiller, i un segon cicle d'ampliació, de dos anys, que preparava per a l'estudi de carreres universitàries (en aquella època: dret, teologia, medicina i farmàcia). Aquest segon cicle d'ampliació es dividia en les branques de lletres i ciències: els aspirants a juristes i teòlegs havien de seguir l'ampliació de lletres, i els que pretenien estudiar medicina i farmàcia, la de ciències. Si es completaven tots els cursos d'una de les dues branques, s'obtenia, respectivament, el títol de Llicenciat en Lletres o en Ciències. El doctorat, finalment, exigia dos anys més d'estudi en l'una o l'altra branca, obligatòriament a la Universidad Central de Madrid. Un parell d'anys després del Pla Pidal la branca de Lletres se subdividia en dos: Filosofia i Lletres; i posteriorment, el 1857 amb el pla Moyano (del ministre Claudio Moyano), les facultats ja anomenades de Filosofia i Lletres esdevenien centres exclusivament

8. Gabriel Núñez Ruiz, *La educación literaria*. Madrid: Síntesis, 2001, ps. 11-12.

9. Cf. Antonio Fernández Ferrer, «La crisis del modelo historicista en la enseñanza de la literatura», dins *Actas del I Simposio para profesoras de lengua y literatura españolas*. Barcelona: s.p.i., 1980, ps. 156-157.

d'ensenyament superior (equivalents, doncs, a les altres quatre grans facultats de dret, teologia, medicina i farmàcia).¹⁰

Encara amb relació al Pla Pidal de 1845, cal destacar l'altra gran innovació que presentava: la convocatòria de càtedres de Literatura General y Española, fins aleshores inexistents. Es pot considerar aquest any, doncs, com el de l'inici de l'ensenyament de la *literatura* com a disciplina plenament autònoma dins les universitats espanyoles. I és que, abans d'aquesta data, com explicava un dels futurs catedràtics, Antoni Rubió i Lluch, «la literària no era cap carrera. No era més que un somni, una bogeria de la vida, que no conduïa a cap fi pràctic. La carrera de lletres no estava encara organitzada, i la seva direcció o monopoli didàctic l'exercien la clerecia o les ordres [*sic*] religioses».¹¹

Manuel Milà i Fontanals serà qui guanyarà la nova càtedra de Literatura General y Española de la Universitat de Barcelona el 1847 i esdevindrà, així, el primer catedràtic de literatura d'aquesta universitat. El metge Josep Vicent Fillol va obtenir, el mateix any, la de la Universitat de València. Amb tot, la Facultat de Filosofia i Lletres valenciana, a diferència de la barcelonina, no va arribar a tenir una existència estable fins a l'inici del segle XX.¹²

Entre les diverses assignatures que s'aniran integrant dins la nova carrera de Lletres al llarg de la segona meitat del Vuit-cents, no cal dir que no n'hi havia cap de dedicada a la literatura catalana. Una literatura que, en aquella època, a mitjan segle XIX, no es considerava que tingués prou entitat com per constituir-se en objecte d'ensenyament i d'estudi científic.

A la situació de la literatura catalana, cal afegir-hi, a més, la de la llengua, que anava perdent presència dins l'ensenyança dels infants de resultes de l'aplicació de la Llei Moyano de 1857 i l'increment de l'escolarització, obligatòriament en castellà.¹³

Les recerques de Milà i Fontanals sobre literatura de l'Edat Mitjana seran un primer pas envers la revaloració de les lletres catalanes antigues com a matèria d'investigació. Un procés que culminarà en la inclusió de referències a obres i autors catalans medievals dins les seves classes universitàries de «Literatura general y española».¹⁴ Amb aquesta inclusió la literatura catalana feia, per primera vegada, acte de presència dins la universitat. Una presència, això sí, que no deixava de ser testimonial, si es té en compte l'extensió global del programa de l'assignatura (la part històrica, ocupada majoritàriament per les lletres castellanes, n'és tan sols un

10. Cf. Marc Baldó Lacomba, «Filosofia y Letras», dins DD. AA., *Historia de la Universidad de Valencia*, vol. III: *La Universidad liberal (siglos XIX y XX)*. València: Universitat de València, 2000, ps. 121-124.

11. Antoni Rubió i Lluch, *Manuel Milà i Fontanals. Notes biogràfiques i crítiques*. Barcelona: Edició de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, 1918, p. 18.

12. Cf. Marc Baldó Lacomba, *op. cit.*, ps. 132-133.

13. Cf. Pere Anguera, *El català al segle XIX*. Barcelona: Empúries, 1997, ps. 29-50.

14. Cf. la «Parte històrica (Programa)» dels *Principios de literatura general y española* de Milà i Fontanals. Barcelona: Imprenta Barcelonesa, 1877 (publicats inicialment en 1873-74); un programa en què la literatura espanyola és dividida en cinc períodes, dels quals els tres primers (fins a principis del segle XVI) comprenen autors en llengua catalana.

dels tres blocs en què es divideix); i una presència sustentada, d'altra banda, en el principi que la literatura catalana era una part de l'espanyola, ja que aquesta, dins el pensament de Milà, la formaven les obres escrites en totes les llengües que havien estat conreades a la Península.

No deixava de ser, amb tot, un primer pas. Un pas que no es va donar a la Universitat de València. Dins les lliçons de «Literatura general y española» del seu primer catedràtic, l'abans esmentat Josep Vicent Fillol, la presència dels autors en llengua catalana es veu reduïda a una nota del capítol dedicat al segle XV. En ella fa tot just referència, a banda d'alguns trobadors, a Jordi de Sant Jordi, Jaume Roig i Ausiàs March; i Fillol addueix la següent explicació: «...toda esta importante literatura juzgamos forma una especialidad que aun cuando con el mayor dolor, no hemos creído acertado colocar en el presente curso de nuestras lecciones de literatura castellana por cuanto en estas carece por completo de aplicación».¹⁵

A diferència del catedràtic valencià, sí que seguiran l'exemple de Milà i Fontanals, i inclouran referències a les lletres catalanes medievals dins els programes de les respectives càtedres de Literatura General y Española, els seus dos més destacats deixebles: Marcelino Menéndez Pelayo (catedràtic a la Universidad Central de Madrid des de 1878)¹⁶ i Antoni Rubió i Lluch, que va ocupar la càtedra de Literatura General y Española de la Universitat de Barcelona des de 1885.¹⁷

Sembla, a més, que aquesta pràctica d'incloure autors catalans dins l'assignatura de «Literatura española» es va estendre, també, als programes del batxillerat oficial al tombant de segle. Així es desprèn del relat que Josep M. de Sagarra feia, dins les seves *Memòries*, de les proves finals del batxillerat que va haver de superar a inicis dels anys 10: «Vaig tenir la sort que m'examinés de Llengua i Literatura Espanyoles don Antoni Rubió i Lluch. (...) Don Antoni, antic company d'estudis i gran amic del meu pare, en veure'm als peus de la seva alta tarima no es trobava amb un desconegut total. Coneixia la meua sang, i probablement li havien parlat de les meves disposicions literàries. En l'examen em preguntà dos temes: Ausiàs March i Cervantes; però de Cervantes em digué que fes un comentari de les seves obres excloent-ne el *Quixot*. / Precisament aquell estiu havia llegit per primera vegada *Las*

15. José V. Fillol, *Sumario de las lecciones de un Curso de Literatura general y principalmente española con sujeción al Programa mandado observar por la Dirección General de Instrucción Pública en 1º de Agosto de 1846* (València: Imprenta de La Opinion, 1865, 2a edició), ps. 356-357. Fillol afegeix encara: «No por ello sin embargo dejamos de tributar todo nuestro humilde elogio á los dignos sucesores del esclarecido Capmany que con tanto ardor continúan ilustrando esta dicha preciosa especialidad [cita Aguiló i Milà, i poetes com Rubió i Ors i Balaguer, entre d'altres] (...) y con el poderoso auxilio de los Juegos florales, y el aun mas popular de los *Orfeones*, serán mas que suficientes con sus meritorios quanto delicados y difíciles trabajos para lograr el que J. Ticknor consiga ver desvanecida la afliccion que manifiesta por el completo abandono que tan sin razon supone de la literatura provenzal, catalana y lemosina.»

16. Cf. Antonio Rubió y Lluch, «Menéndez Pelayo como catalanista» II, *Diario de Barcelona* (6-IV-1881), p. 4.082.

17. Cf. les cartes de Rubió a Menéndez del 20 i 29 de març de 1879, dins Marcelino Menéndez Pelayo, *Epistolario*, vol. III, a cura de Manuel Revuelta Sañudo. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1983, ps. 400-401 i 407-409.

Novelas Ejemplares, que després han estat el meu aliment i la meua reincidència de tants anys, i jo, que tenia fresques a la memòria aquelles vivíssimes meravelles, m'hi vaig deixar anar apassionadament, sense ni pensar que allò fos un examen. Al cap de mitja hora de peroració, don Antoni m'aturà l'empenta i em concedí la qualificació de "Sobresaliente".¹⁸

Aquestes referències a autors catalans dins la matèria de literatura espanyola tant a l'ensenyament mitjà com al superior, no passaven de ser, però —com apuntava abans—, una presència més o menys testimonial. Caldrà encara esperar una bona colla d'anys perquè s'arribin a incloure assignatures de literatura catalana dins els plans d'estudis oficials de l'ensenyament universitari i de secundària. Una inclusió que requeriria, com a pas previ, la creació de les càtedres corresponents.

És prou sabut que la primera càtedra oficial de Literatura Catalana no va poder ser creada fins ja ben entrat el segle XX, l'any 1965, a la Universitat de Barcelona, on l'ocuparà el mataroní Antoni Comas. La reivindicació d'aquesta càtedra, però, remunta, almenys, fins al darrer quart del segle XIX, i un altre mataroní va ser un dels primers, si no el primer, a reclamar-la: el periodista i pedagog Terenci Thos i Codina.¹⁹ L'any 1880, en qualitat de diputat pel districte de Mataró, Thos i Codina va presentar, a la Diputació provincial, una proposició (entre d'altres) en la qual demanava «que en la nueva ley de instruccion pública hacedera, al par del estudio del árabe y hebreo y de las literaturas griega, latina y castellana, conforme hoy se verifica, se establezca en la facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Barcelona, con el carácter que sea mas procedente, una cátedra de *Historia de la lengua y literatura catalana y de la antigua provenzal literaria*».²⁰ La proposició, no cal dir-ho, va ser rebutjada per la política centralista del govern espanyol. Com també ho havien de ser les que van presentar, d'una banda, la Lliga de Catalunya, el maig de 1891, per a la creació d'una càtedra de català,²¹ i, d'altra banda, un any abans, Prat de la Riba, en demanda d'una càtedra de Dret Català.²²

La qüestió de les càtedres catalanes, i en concret la de literatura, ja des d'inicis de la dècada dels 80 també interessava l'aleshores catedràtic de Literatura General y Española de la Universitat de Barcelona: Antoni Rubió i Lluch. Un interès que compartia amb el seu amic i condeixeble Marcelino Menéndez Pelayo, el qual, a l'obra *La ciencia española* (en la segona edició de 1880) —i en paraules de Rubió i

18. Cf. Josep M. de Sagarra, *Memòries*, dins *Obres Completes. Prosa*. Barcelona: Selecta, 1986², p. 1.069.

19. Quant a les dues darreres dècades del segle XIX, segueixo, i amplio, les dades exposades al meu article «Antoni Rubió i Lluch, cap a una història i una literatura nacionals (III). Primeres activitats literàries», *Revista de Catalunya*, 173 (maig 2002), ps. 99-122.

20. Terencio Thós y Codina, *Proposiciones presentadas á la Excm. Diputacion provincial*. Barcelona: Imprenta «La Renaixensa», 1880, p. 16.

21. Cf. Pere Anguera, *op. cit.*, p. 218.

22. Un jove Prat de la Riba acabat de nomenar president del Centre Escolar Catalanista, fundat el 1886 per estudiants universitaris. Cf. Josep M. Ainaud, *Prat de la Riba*. Barcelona: Edicions 62, 1992, p. 12.

Lluch— «reclama[ba] con justicia para Barcelona, la creacion de una cátedra de historia de la literatura catalana».²³

A partir dels anys 90, amb l'avenç del catalanisme polític i la vinculació de Rubió amb agrupacions catalanistes com el Centre Excursionista de Catalunya, sovintega el tema en els seus escrits i parlaments. Per exemple, en un article de 1892 dedicat a la *Història de Catalunya* que acabava de publicar Antoni Aulèstia i Pijoan: Rubió hi formulava el judici que aquesta obra faria servei als nois de les escoles públiques «fins quan arribe'l día en que la esperada cátedra d'història catalana, que forme ab les de dret, llengua y literatura l'inventari complert de nostres peculiaritats regionals, vinga á obrirli més amples horisonts».²⁴

Les seves esperances es veuran parcialment realitzades a finals de 1896, gràcies a la iniciativa de Manuel Duran i Bas, aleshores rector de la Universitat de Barcelona. Segons que es llegeix a l'*Anuario* del curs universitari 1897-1898, Duran «invitó á las Facultades de Filosofía y Letras y de Derecho á que estableciesen cátedras especiales, la primera para la enseñanza de la Historia de la Literatura Provenzal y de la Catalana, y la segunda para la de Historia é Instituciones de Derecho foral de Cataluña, como elementos propios y necesarios de cultura intelectual del territorio en que la Universidad funciona, y que, al igual que en otras naciones acontece, contribuyen al acrecentamiento de la cultura general del país al mismo tiempo que sirven y atienden á necesidades intelectuales locales».²⁵

Unes pàgines més endavant de l'*Anuario* consta que la càtedra d'Història de la Literatura Provenzal y de la Catalana es va inaugurar el dia 8 de gener de 1897 i en va prendre possessió Antoni Rubió i Lluch. Les lliçons eren setmanals. Per motius de salut, però, Rubió va haver d'interrompre'n la docència després de la sisena.²⁶

La transcendència social d'aquesta primera càtedra de Literatura Catalana, si més no per al catalanisme, queda reflectida en el fet que el diari *La Renaixensa* va dedicar, l'endemà de la inauguració, tres planes a l'acte. Cal tenir present, però, que la càtedra no era pròpiament oficial sinó especial, i, més en concret, «lliure», com explicava el nou catedràtic en les paraules de presentació transcrits a l'esmentat diari: «La iniciativa del sabi Rector d'aquesta Universitat, tan entusiasta patriota com zelós home de ciencia, nos ofereix lo més noble palench ahont ensajar y plantear nostras justas aspiracions en la pobre mida que una borocracia [*sic*] tant

23. Antonio Rubió y Lluch, «Menéndez Pelayo como catalanista» II, *Diario de Barcelona* (6-IV-1881), p. 4.082, ja citat.

24. Antoni Rubió y Lluch, «Dictamen crítich de la "Historia de Catalunya" de don Antoni Aulestia y Pijoan, donat á la Real Academia de Bones Lletres», *Revista Catalana* (març 1892), p. 445.

25. *Anuario de la Universidad Literaria de Barcelona 1897-1898*. Barcelona: Imprenta de Jaime Jepús, 1898, p. 9.

26. El guió d'aquestes lliçons es pot llegir a l'*Anuario* (ps. 20-22). Rubió va tractar, principalment, dels orígens i les característiques de la literatura i la llengua catalanes, en consonància amb el que, en part, ja havia desenvolupat a l'article «Un cop d'ull sobre'l passat y present de la llengua catalana» (*Revista Catalana*, gener 1889, ps. 6-10; març 1889, ps. 97-102; i abril 1889, ps. 145-153), i el que desenvoluparà al *Discurso inaugural* del curs 1901-1902 de la universitat (Barcelona: Imprenta y Librería de Montserrat, 1901) i a la càtedra de Literatura Catalana dels Estudis Universitaris Catalans als primers anys del seu funcionament (vegeu més avall).

desconfiada com rutinaria é ignorant li consent». I, invocant el *fortuna audaces juvat*, declarava venir «á defensar la llegitimitat y necessitat de la existencia d'una cátedra de literatura catalana encara que aquesta cátedra no'ns sia concedida oficialment, encara que no sia admesa com ensenyansa indispensable; encara que sols sia admesa com un luxo, com un capritxo de erudició»; i afegia, ben clarificadorament, «encara que, en una paraula, sia sols *tolerada*».²⁷

El que comportava a Rubió aquesta càtedra queda ben palès en la referència que en feia en una carta al seu amic Menéndez Pelayo: «...desde principios de año, *pro amore Dei y pro patria*, daré un curso de dos lecciones semanales de Literatura catalana, confiando en que si algún dia llegas á las alturas de la Dirección de Fomento, ó cosa mayor, la incluirás en el plan de estudios de nuestra Universidad y en los presupuestos»;²⁸ una càtedra, doncs, sense remuneració, les classes de la qual devien fer-se, com totes les altres, en llengua castellana i, a més, «en una aula pobre (com d'edifici públich espanyol) mitj fosca».²⁹

I, tanmateix, va ser un primer pas perquè la literatura catalana, si bé encara no aconseguia reconeixement oficial, sí que assolí, com proclamava Rubió amb orgull durant la presentació, «sa consagració científica» en entrar, com a àmbit d'estudi autònom, dins la universitat.³⁰

A l'*Anuario* universitari del següent any acadèmic, 1898-1899, s'explica, d'una banda, que el 7 de desembre de 1898 es va finalment inaugurar la càtedra lliure d'*Historia é instituciones de Derecho catalán (sic)*, ocupada per Joan de Déu Trias i Giró —càtedra que no s'havia pogut crear el curs anterior—, i que, just quan la de Literatura Catalana anava a iniciar el nou curs, es va haver de suspendre una altra vegada la seva activitat «porque el D. Rubió se agravó en su dolencia de la vista y necesita algún tiempo de reposo en sus estudios».³¹ Pels esments que l'historiador en fa en el seu epistolari, no queda clar si aquell any va arribar a fer-hi classes. El que sí que es pot deduir, a partir d'una carta, és que la càtedra ja no funcionava al novembre de 1900 (i, de fet, ja no s'hi fa cap referència en posteriors anuaris de la universitat).³²

No per això Rubió va cedir en el seu afany per aconseguir que la literatura catalana obtingués el reconeixement oficial i acadèmic que comportava l'establiment d'una càtedra universitària. Així, al discurs que va pronunciar, a la tardor de 1901, amb motiu de l'obertura del curs acadèmic a la Universitat de Barcelona —un discurs dedicat a la literatura catalana antiga—, no desaprovava l'avinentsa per demanar, davant les autoritats presents, «la creación oficial en

27. J. P. y C, «La inauguració de la cátedra de Literatura catalana de la Universitat de Barcelona», *La Renaixensa* (9-I-1897), p. 179 (la cursiva és de l'original).

28. Marcelino Menéndez Pelayo, *Epistolario*, vol. XIV, a cura de Manuel Revuelta Sañudo. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1987, p. 97.

29. Segons el redactor de *La Renaixensa* (9-I-1897), p. 178.

30. *Ibid.*

31. *Anuario de la Universidad Literaria de Barcelona 1898-1899*. Barcelona: Imprenta de Hijos de Jaime Jepús, 1899, p. 9.

32. Cf. *Epistolari de Miquel Costa i Llobera i Antoni Rubió i Lluch a Joan Lluís Estelrich*, a cura de Bartomeu Torres Gost. Mallorca: Moll, 1985, ps. 378 i 393.

nuestra Universidad de una cátedra de literatura catalana. Lo que es una realidad en las universidades extranjeras, séalo también para honra de nuestra cultura en las españolas». ³³

D'aquest discurs se'n va fer ressò la revista *Universitat Catalana*, en un número on es donava notícia de la darrera sessió celebrada a l'Agrupació Escolar Catalanista «Ramon Llull», en la presentació de la qual el president de l'Agrupació, Jaume Algarra, feia al·lusió a «les tres obres pendents de realització que no poden ésser més simpàtiques als catalanistes en general y als estudiants en particular: la gramàtica catalana, esperantse are la sortida de la de don Tomás Forteza; el Diccionari [d'Antoni Maria Alcover], que's lo que are's tracta de fer; y la cátedra de Literatura Catalana, demanada d'una manera tan entusiasta pel doctor Rubió y Lluch, en el discurs inaugural del present curs acadèmic de nostra Universitat». ³⁴

És prou clar, doncs, que el propòsit de Rubió de promoure la creació d'una càtedra universitària de Literatura Catalana havia transcendit l'àmbit personal fins a estendre's a diversos cercles dins i fins i tot fora de la universitat. Ni el propòsit ni les reivindicacions, però, no van arribar a obtenir el fruit desitjat.

La llavor plantada, això no obstant, al cap de no gaires anys va germinar en la que seria la següent càtedra de Literatura Catalana, després de la de 1897, també no pròpiament oficial però ara almenys estable. S'originaria com a conseqüència del Primer Congrés Universitari Català, celebrat el 1903. Un congrés que no era sinó la resposta de sectors diversos de la societat catalana, immersa aleshores en un intens procés de renovació cultural i educativa, a l'immobilisme de les institucions centralistes, particularment amb relació a la universitat, la qual no havia pogut participar d'aquella renovació a causa de la seva fèrria dependència als dictats del Ministeri d'Instrucció Pública.

Va ser dins el marc del congrés que es va decidir la creació, al marge de la universitat oficial (que rebutjava l'ensenyament en llengua catalana), dels Estudis Universitaris Catalans (EUC). En no comptar amb l'autorització oficial del Govern de Madrid per poder establir-se dins la Universitat de Barcelona, la seu dels Estudis es va traslladar a l'Ateneu Barcelonès. Antoni Rubió i Lluch serà qui prendrà possessió de la nova càtedra de Literatura Catalana dels Estudis a partir de 1904. I així, novament, encara que fos en una institució paral·lela a la universitat oficial, una assignatura dedicada completament a la literatura catalana s'integrava dins un pla d'estudis de nivell universitari.

La importància que va tenir la nova càtedra dels Estudis Universitaris, la vida de la qual es prolonga fins a la Guerra Civil, pot comprovar-se simplement llegint la nòmina d'estudiants, o millor dit, de deixebles que en van sortir convertits en historiadors, molts d'ells dedicats a la història literària: Ferran Valls i Taverner, Lluís Nicolau d'Olwer, Ramon d'Alòs-Moner, Francesc Martorell, Ramon d'Abadal, Josep Maria Casacuberta, Marçal Olivar, Pere Bohigas, Ramon Aramon,

33. Antonio Rubió y Lluch, *Discurso inaugural leído en la solemne apertura del curso académico de 1901 á 1902*. Barcelona: Imprenta y Librería de Montserrat, 1901, p. 34.

34. *Universitat Catalana*, 13 (novembre 1901), p. 204.

Ferran Soldevila, etc. En fou el deixeble més destacat el fill de Rubió, Jordi Rubió i Balaguer, el qual durant alguns cursos es va ocupar de la docència de la càtedra —compartida, ja des dels primers anys, amb Jaume Massó i Torrents.

Des de la perspectiva de l'ensenyament universitari de la literatura va tenir més rellevància del que podria semblar aquesta càtedra dirigida per Rubió i Lluç des de 1904.

El nostre historiador feia tres anys que havia acabat de redactar i publicar un *Sumario de la historia de la literatura española*,³⁵ a tall de programa didàctic per professar l'assignatura aleshores anomenada «Lengua y literatura española» (*sic*) a la Universitat de Barcelona. Aquest *Sumario* incloïa un apartat ampli dedicat a la «Literatura catalana», el qual constitueix la primera esquematització sistemàtica de les nostres lletres des dels orígens fins a l'inici del segle XIX.³⁶ Tanmateix, a l'hora d'exercir la docència de l'assignatura de «Literatura catalana» als Estudis Universitaris, Rubió va optar per no utilitzar aquesta part catalana del *Sumario* com a programa; i en va exposar les raons a la primera ressenya de les activitats de la càtedra.³⁷ D'una banda, feia palesa la seva plena consciència que, a inicis del segle XX, la *història de la literatura catalana* «està per fer encara» i que calia, primer de tot, «fer un veritable inventari detallat de la nostra gran herència literaria, avans de donar per definitivament construïda aquesta ciència». Però resulta més interessant l'altra raó immediatament adduïda: «Vetaquí la causa de que no'n haguem fet el programa o Sumari, a pesar d'haverlo escrit fa pochs anys, pera no convertir l'ensenyança en una assignatura immovilisada y no progressiva». I conclou: «No hem presentat una fatxada aparatosa d'un edifici que no existeix, sinó que'ns hem posat a fer les bastides, cercant el concurs dels alumnes, y interessantlos directament en la construcció d'aquest mateix edifici.»

Les raons exposades per Rubió són, d'una banda, el reflex de la situació dels estudis d'història literària catalana a començaments del segle XX. És cert que es comptava amb antecedents: els reculls bibliogràfics dels homes de la il·lustració, per una banda, i els treballs de Milà i Fontanals, de Marià Aguiló i de Massó i Torrents, a més d'altres aportacions escadusseres d'autors romàntics, per una altra. Però tan sols les contribucions —massa escasses— de Milà tenien un caràcter pròpiament científic; i no es podia partir de les altres si es volia ensenyar, amb rigor i competència, una disciplina com la història de la literatura catalana, encara per construir. Calia abans que res, doncs, fer «un veritable inventari detallat» de la nostra literatura per poder començar a estudiar-la i historiar-la; i això implicava iniciar la recerca metòdica d'obres manuscrites i impreses en biblioteques i arxius no sols catalans sinó d'arreu d'Europa. Una tasca en la qual Rubió va involucrar els seus alumnes.

35. Barcelona: Imprenta de la Casa Provincial de Caridad, 1901.

36. Cf. Joaquim Molas, «Sobre la periodització en les històries generals de la literatura catalana», dins *Symposium in honorem prof. M. de Riquer*. Barcelona: Universitat de Barcelona i Quaderns Crema, 1984, ps. 261-264.

37. Antoni Rubió y Lluç, «Literatura catalana», *Estudis Universitaris Catalans* (gener-febrer 1907), ps. 15-19.

Des del punt de vista de la docència de la literatura, però, el que resulta encara més remarcable és el propòsit de Rubió d'evitar de professar «una assignatura immovilisada y no progressiva». Per entendre la rellevància d'aquest propòsit ens cal reprendre el tema dels models d'educació literària del segle XIX.

Com apuntava més amunt, a mitjan anys quaranta, arran de la reforma de l'ensenyament del Pla Pidal i de l'aparició del manual de Gil de Zárate, els programes de l'assignatura de Literatura General y Española es van dividir, bàsicament, en una part de *preceptiva* (que incloïa nocions de retòrica i poètica i també d'estètica) i una altra d'*història literària*.³⁸

El model *historicista* va anar penetrant, així, de forma progressiva, en l'ensenyament de la literatura espanyola al llarg de la segona meitat del segle XIX,³⁹ alhora que augmentaven les crítiques envers l'antic model retoricopreceptiu,⁴⁰ i mentre anaven proliferant els estudis d'història literària, no sols castellana sinó també catalana (bé que aquests proporcionalment en menor mesura).

Caldrà encara esperar fins ben bé l'inici del segle XX, això no obstant, perquè l'ensenyament de la història literària, dins la docència universitària, arribi a imposar-se al de la preceptiva. Així ho remarcava, anys després, Antoni Rubió i Lluch: «En el absurdo y mezquino plan de organización de la Facultad de Letras [a la Universitat de Barcelona], que rigió durante el magisterio de Milá, no podía dedicarse por los profesores, a la historia de las letras españolas, más que una parte muy insignificante del curso (...) Verdadera cátedra de literatura española (...) no ha existido en España —vergüenza da confesarlo— hasta el siglo actual».⁴¹

Que el model historicista trigués a imposar-se al retoricopreceptiu no li va estalviar, però, de rebre crítiques. I, de fet, va començar ja a entrar en crisi al tombant mateix del segle XX, en haver-se convertit, en molts casos, en un tipus de didàctica purament repetitiva i memorística. Serveixi com a exemple la declaració de Marcelino Menéndez Pelayo feta al seu pròleg a la *Historia de la Literatura Española* de J. Fitzmaurice-Kelly de 1901: «Duele decirlo, pero es forzoso: la historia de la literatura, tal como entre nosotros suele enseñarse, reducida a una árida nomenclatura de autores que no se conocen, de obras que no se han leído, ni enseña

38. En tenim una mostra en el programa que preparà i publicà Milà i Fontanals per al curs 1847-1848 d'aquesta assignatura a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona; un programa adequat al nou Pla de Pastor Díaz, que modificava el de Pidal i n'accentuava l'orientació històrica. Cf. Manuel Jorba, *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*. Barcelona: Curial, 1989, ps. 75-76; i M. Jorba, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època, op. cit.*, ps. 99-100.

39. Cf. Gabriel Núñez Ruiz, *op. cit.*, ps. 12-15 i p. 20 i ss.

40. Destacaven les dels krausistes, que propugnaven un model alternatiu d'educació i d'ensenyament de la literatura. Cf. Leonardo Romero, *La historia de la literatura española en el siglo XIX (Materiales para su estudio)*, *El Gnomo*, 5 (1996), ps. 151-183; i Jordi Malé, «Història de les històries de la literatura catalana», dins Manel Ollé, Ramon Pla i Jaume Subirana (eds.), *L'estudi de la literatura catalana: ordre i cànon*. Barcelona: Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya, 2001 ps. 1-53 (mòdul 2).

41. Antonio Rubió y Lluch, *El Dr. D. Manuel Milá y Fontanals (Su época y su magisterio)*, dins *Milá y Fontanals y Rubió y Ors. Discursos escritos para la solemne sesión conmemorativa del Centenario del nacimiento de dichos ilustres profesores, celebrada por la Universidad de Barcelona el día 29 de Junio de 1919 por los doctores D. Antonio Rubió y Lluch y D. Cosme Parpal y Marqués*. Barcelona: Imprenta de Pedro Ortega, 1919, ps. 62-63.

ni deleita, ni puede servir para nada. Hay que sustituirla con la lectura continua de los textos clásicos y con el trabajo analítico sobre cada uno de ellos. El Manual puede servir de preparación, de ayuda, de recordatorio, pero siempre ha de ser un medio, jamás un fin».⁴²

Doncs bé: Rubió i Lluch, en iniciar-se les classes de «Literatura catalana» dels Estudis Universitaris Catalans el 1904, tenia escrit i publicat una tal «àrida nomenclatura de autores [i] de obras», això és, un sumari o programa —com hem vist abans— en el qual s'enumeraven i classificaven per èpoques i gèneres tots els autors i tota la producció literària catalana fins aleshores coneguda (un programa que no diferia, formalment, dels de «Literatura española» de l'època). Però Rubió no el va utilitzar: d'una banda, perquè no va voler fer de la literatura catalana una «assignatura immovilizada y no progressiva»; i això perquè no concebia la docència com la simple *transmissió* d'un saber ja establert —en això s'havia convertit el mètode historicista d'ensenyament literari—, sinó que la concebia com la *construcció* i, doncs, la *producció* d'un saber; una construcció i una producció a les quals havien de contribuir els mateixos estudiants. Les classes de Rubió, en definitiva, es convertien en un treball de seminari. I així ho testimoniava un dels deixebles de l'historiador, Lluís Nicolau d'Olwer: «La seva càtedra de Literatura catalana, inaugurada en el curs 1904-1905, fou tot seguit això: un seminari. (...) / Per primera vegada amb la càtedra de Literatura catalana hi ha hagut a Catalunya un seminari, on els deixebles, esperonats pel mestre, treballen damunt les fonts originals, s'encaren amb la bibliografia, consulten les revistes i són tinguts al corrent de les últimes recerques. Iniciats ràpidament a les qüestions generals —aquell marc indispensable per a no descarrilar ni descobrir Mediterranis— el Mestre ens posava al treball damunt un tema concret: un autor, una obra, un gènere literari».⁴³

Això és el que s'esdevenia als Estudis Universitaris Catalans a la primera dècada del segle XX. Mentrestant, la Universitat de Barcelona continuava força al marge de les iniciatives culturals impulsades per bona part de la intel·lectualitat catalana. I, no cal dir-ho, sense càtedra oficial de Literatura Catalana.⁴⁴ Per bé que no van deixar de sorgir iniciatives per a la seva creació. Així, el polític i pedagog krausista Hermenegildo Giner de los Ríos (que amb el seu germà Francisco havia contribuït a la fundació de la Institución Libre de Enseñanza), el dia 18 d'octubre de 1910 va presentar, en qualitat de diputat per Barcelona, una esmena als capítols 8 i 9 del pressupost de despeses d'Instrucció Pública, en la qual «se pedía la creación de una cátedra de Literatura galaico-portuguesa, y otra de Literatura catalana, ambas en la Facultad de Filosofía y Letras y en el período de la Licenciatura (...). La de

42. Marcelino Menéndez Pelayo, *Estudios de crítica histórica y literaria*, I. Santander: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1941, p. 79.

43. Lluís Nicolau d'Olwer, «El mestre Rubió i Lluch», dins *Caliu. Records de mestres i amics*. Barcelona: Selecta, 1973², ps. 53-54.

44. Per a aquests anys i fins a la Guerra Civil m'ha fet molt de servei l'obra de Josep González Agàpito, *Bibliografía de la renovació pedagògica i el seu context (1900-1939)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1978.

Literatura galaico-portuguesa debía establecerse en Madrid, y la de Literatura catalana en Barcelona».⁴⁵

Aquesta esmena va ser votada al Congrés el 5 de novembre del mateix any, sense que hi hagués cap vot en contra. La iniciativa, però, finalment no va arribar a bon port: «La generosa propuesta fracasó entonces (...) motivando una calurosa protesta del Dr. Giner de los Ríos en la sesión del Congreso de 30 de Enero de 1912, en la que recordaba con pena que el estudio de la lengua catalana constituía una de las enseñanzas de la Universidad noruega de Cristianía y de la de Friburgo, mientras no se estudiaba nada de eso en la de Barcelona a pesar de haberlo acordado las Cortes de la Nación».⁴⁶

L'estancament de la Universitat de Barcelona no va impedir, però, que anessin sorgint nous professors i nous estudiants que maldaven per millorar-hi els ensenyaments i la recerca. De forma progressiva s'hi va anar congriant un moviment per la reforma universitària, que reivindicava principalment la catalanitat, l'autonomia i la renovació cultural. Aquest moviment desembocarà en la celebració del II Congrés Universitari Català l'any 1918, presidit per August Pi i Sunyer. Les conclusions d'aquest congrés van ser exposades a principis de 1919, en forma de «Projecte d'estatut de la Universitat Catalana», que no passarà de «projecte», però que serà la base del futur estatut d'autonomia universitària de 1933.

També a l'interior de la Universitat de Barcelona, doncs, com s'esdevenia en altres universitats de l'Estat, inclosa la de València, creixia la demanda d'autonomia.⁴⁷ I unes idees no gaire diferents a les conclusions del Congrés van ser

45. Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Barcelona, *Proyecto de reforma de su organización y plan de estudios*. Barcelona, maig 1918, p. 13 n. 1.

46. *Ibid.* Val a dir que el mateix Hermenegildo Giner de los Ríos es veuria implicat, pocs anys després, en una polèmica amb Jaume Bofill i Mates respecte a la llengua catalana. N'havia estat l'esca uns discursos d'Antonio Royo Villanova pronunciats al senat espanyol el 22, 23 i 24 de novembre de 1915, en els quals atacava el nacionalisme català, i de retop la llengua, per la seva voluntat de "descastellanitzar" Catalunya. Aquests parlaments van motivar una campanya de protesta, dins la qual l'Ajuntament de Barcelona es va adherir a la «Diada de la Llengua Catalana» (que se celebrava el primer de gener) i va proclamar el seu «acatament a la gloriosa Llengua Catalana». La diada del 1916 va prendre, així, un to radical i reivindicatiu, que es va traduir en un manifest (en forma de proposició presentada per diversos regidors a l'alcaldia barcelonina el mateix cap d'any), en la qual es demanava que «en les escoles públiques de Catalunya sigui obligatori ensenyar els deixebles en l'idioma català» i que «en les Universitats, Instituts i Escoles Normals de terra catalana s'estableixin càtedres, també obligatòries, de Llengua, Història i Literatura Catalanes» (Jaume Bofill i Matas [sic], *La Llengua Catalana*. Barcelona: Joventut de Lliga Catalana, 1933², ps. 82 i 84). Fou en el posterior debat sobre aquesta qüestió, desenvolupat al consistori el febrer de 1916, que Bofill, mitjançant el seu discurs *La Llengua Catalana*, polemitzà amb Giner de los Ríos. Aquest, emparant-se en el tòpic del dialectalisme, defensà la major «universalitat» de la llengua castellana (cf. Jordi Casassas i Ymbert, *Jaume Bofill i Mates (1878-1933)*. Barcelona: Curial, 1980, p. 183). Bofill, en les «Rectificacions» amb què va prolongar el seu discurs, li arribà a replicar que «a nosaltres ens plauria més una càtedra, encara que fos d'Egiptologia, en català, que no tots els cursos de *Llengua y literatura catalanas* en castellà que pugui, amb lloable zel, demanar i aconseguir Vostra Senyoria» (*La Llengua Catalana, op. cit.*, p. 66). Ni les proposicions ni el debat no van fructificar, com en ocasions anteriors, en cap mena de càtedra universitària catalana.

47. Quant a l'actitud envers l'autonomia a la Universitat de València, cf. M. Fernanda Mancebo, *La Universidad de Valencia. De la Monarquía a la República (1919-1939)*. València: Universitat de

exposades pels membres de la Facultat de Filosofia i Lletres de la universitat barcelonina en un *Proyecto de reforma de su organización* de 1918 adreçat al Ministeri d'Instrucció Pública. S'hi reivindicava, sobretot, l'organització dels estudis de doctorat —encara centralitzats a Madrid— i una nova estructuració de les llicenciatures, per a les quals es demanava, d'una manera ben discreta i moderada, la creació de càtedres catalanes de Literatura, Llengua, Història, etc. I s'invocaven, per un costat, il·lustres noms de la tradició universitària catalana, com Martí d'Eixalà, Llorens i Barba, Duran i Bas i Milà i Fontanals; i per un altre, s'adduïen autoritats com Menéndez Pelayo i Hermenegildo Giner de los Ríos, en qualitat d'antecedents de la proposta.

Però el «Proyecto», tal com recordava Bosch Gimpera, «naturalment, no va merèixer cap atenció del Ministeri».⁴⁸

Totes les iniciatives i reivindicacions esmentades, això no obstant, semblava que havien d'obtenir el seu fruit amb sengles reials decrets de 1919 i 1921 en què, respectivament, s'establí l'autonomia universitària i s'aprovava l'estatut de la Universitat de Barcelona. Però ni l'una ni l'altre no van arribar a ser una realitat.

La instauració de la Dictadura de Primo de Rivera el setembre de 1923, a més, no va fer sinó reafirmar la suspensió de l'autonomia de la universitat i promoure la resurrecció, dins les seves aules, d'un ideari tradicional i reaccionari. Començaven, també, els intents de desmantellar la Mancomunitat.

Durant tot aquest període, doncs, la literatura catalana va estar exclosa dels plans d'estudis universitaris oficials, i el seu ensenyament superior quedava circumscrit a la càtedra dels Estudis Universitaris Catalans, de la docència de la qual s'encarregava Antoni Rubió i Lluch (el seu primer catedràtic), ajudat pel seu fill Rubió i Balaguer i per Massó i Torrents. Una ullada a les ressenyes de l'activitat de la càtedra publicades a la revista dels Estudis fins al 1930 permet de comprovar que durant el seu primer quart de segle d'existència va ser exclusivament la literatura catalana medieval l'objecte d'ensenyament i d'estudi. La literatura dels segles XVI, XVII, XVIII, XIX i el primer terç del segle XX encara havia de trigar uns anys a entrar dins l'àmbit de l'ensenyança superior.

Un curs especial dels Estudis Universitaris va ser el de 1924-1925, just l'any següent de la instauració de la Dictadura de Primo de Rivera. Els diversos incidents que aquesta va generar, units al desolat panorama universitari que deixava rere seu, van motivar que, en aquell curs (professat, per raons polítiques, no al local del Palau de la Generalitat que aleshores era la seu dels Estudis, sinó a la Sala Blava de la Biblioteca de Catalunya), la càtedra de Literatura Catalana experimentés un remarcable increment del nombre d'estudiants matriculats. D'una mitjana de 15 es va passar a la xifra de 54.

Aquest curs fou el darrer en què Rubió i Lluch va ocupar la càtedra de Literatura Catalana dels Estudis Universitaris Catalans. A partir del curs següent el seu fill

València, 1994, ps. 33-38. Sobre el concepte d'autonomia universitària, més controvertit del que podria semblar, vegeu l'interessant article d'Eduard Valentí, «La Universitat Autònoma de Barcelona en el record i en la història», *Serra d'Or* (setembre 1970), ps. 19-24.

48. Pere Bosch-Gimpera, *La Universitat i Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1971, p. 48.

Jordi Rubió i Balaguer en prendrà el relleu definitiu, ja fins a la integració dels Estudis a la Universitat Autònoma a inicis dels anys 30.

Però tot això ja són figures d'un altre paner.⁴⁹

49. Una continuació a aquest text, quant al tema de la presència de la literatura catalana dins l'ensenyament universitari, es troba a Jordi Malé, «La literatura catalana a la Universitat. Esbós d'una història (i II)», *Revista de Catalunya*, 187 (setembre 2003), ps. 81-109. El primer article de la sèrie, publicat al núm. 186 de la *Revista de Catalunya* (juliol-agost 2003), ps. 41-63, incorpora diverses de les dades exposades aquí sobre Rubió i Lluch.